

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱՅԱԿԱ ՄԱՐԴԸ. ՀԻՇԵԼՈՒ ԵՎ ՀՈՒՍԱԼՈՒ ԵՐԿԸՆՏՐԱՆՔԸ

ԷՐԿԱՐԴ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Աշխարհը գուցե և մի մանուկ
Աստծո պարզունակ խզբզանք է...
Դավիթ Հյուս

Մտքի հաղթանակի համար երբեմն հարկավոր է լինում սրտով վճարել: Մինչ Կոպեռնիկոսը պսակագերծում էր Արիստոտելին, և ճանաչող բանականությունը աշխարհն արևակենտրոն էր հռչակում, մենք աննկատ կորցրեցինք **Սրբազան Երկրի** հանդեպ հավատն ու ակնածանքը: Մինչ Դարվինը պսակագերծում էր արարչագործության սրբազան առասպելը, և ճանաչող բանականությունը մեր անասնական ծագումն էր հիմնավորում, մենք աննկատ կորցրեցինք **Աստծու** հանդեպ սրբազան հավատն ու ակնածանքը: Մինչ Ֆրոյդը պսակագերծում էր մարդկային վարքի ռացիոնալ հիմքերը, և ճանաչող բանականությունը ինքնակամ խոնարհվում էր պղտոր բնագոյներին, մենք աննկատ կորցրեցինք **Բանական Մարդու** հանդեպ սրբազան հավատն ու ակնածանքը: Միտքը ապասրբազանեցնում է աշխարհը, մինչդեռ սիրտը սրբազանին է տենչում:

Աշխարհը, որտեղ ընթանում է մեր կենսագործունեությունը, մեր մեջ ապրող աշխարհն է և այնպիսին է, ինչպիսին մենք այն պատկերացնում և կառուցարկում ենք մեր գիտակցության մեջ: Այն մի քիչ հորինված է և շաղախված մեր զգացմունքների ու երևակայության այդ պահի գույներով: Կանտն ասում էր, որ մենք չենք կարող անմիջապես ընկալել «ինքնին իրերը», այսինքն՝ չենք կարող ճանաչել իրականության նախնական դրվածքը: Այս կանխադրությից չի՞ հետևում արդյոք, որ իրականության «բնագիրը» ճանաչելի չէ: Չի՞ կարելի արդյոք եզրակացնել, որ մեղսագործության պատրվակով Դրախտից վտարման և մշակութակերտ աշխարհի ստեղծման անհրաժեշտությունը ծագել է հենց այն պատճառով, որ «ինքնին իրերը», այլ կերպ ասած՝ աշխարհի «բնագիր տեքստը» ի սկզբանե անճանաչելի էր, և մենք պարզապես հարկադրված էինք այս աշխարհում ստեղծել «իրեր մեզ համար»: Հնարավոր է նաև, որ այսպես կոչված նախապատմական աղետի ինչ-որ փուլում մարդիկ մշակութակերտ աշխարհի պահանջ զգացին, որպեսզի իրենց համար ստեղծեն քիչ թե շատ ճանաչելի, հասկանալի ու տա-

նելի իրականություն: Ի դեպ, «մեզ համար իրերի», այս պարագայում՝ մշակույթի իմաստն ու նշանակությունը տրված է զգայությունների և բանականության մեջ, մինչդեռ «ինքնին իրերը», ասել է թե՛ իրականության բնագիր տեքստը տրվում է միայն խորհրդանիշների ձևով, ինչը նշանակում է, որ մշակույթը խորհրդանիշների մի անվերջ արտադրություն է, որը, այնուամենայնիվ, իրականության ոչ լիարժեք արտացոլանքն է:

Այս իմաստով հարց է ծագում, թե արդյոք մեր ճանաչածը հենց իրականությունն է, եթե նկատենք նաև, որ մեր սոցիալական գոյության նախապայման հանդիսացող հասարակությունը ևս մի յուրահատուկ «ինքնին իր» է: Ակնհայտ փաստ է, որ մարդը միայն ուրիշների միջոցով է կերտում իր ճակատագիրը և իմաստավորում իր կյանքը, և այդ Ուրիշը մարդուց դուրս գտնվող այն աշխարհն է, որի հետ հանդիպումով միայն սկսվում է նրա իսկական կյանքը: Ընդ որում, մի դեպքում այդ ուրիշը կարող է հանդես գալ որպես առարկայական աշխարհ, որի հետ հանդիպման ողջ սցենարը ենթակա է պատճառականության տրամաբանությանը, մեկ այլ դեպքում այդ ուրիշը կարող է լինել շնչավոր, դիմավոր ու կենսական մարդ, որի հետ հանդիպումը ենթադրում է վերաբերմունքի, ընտրության և նախապատվության գործադրում: Աշխարհը մարդուն բացվում է Ուրիշի հետ երկխոսության մեջ և երկխոսության միջոցով¹:

Մեր կյանքում այդ դիմավոր և կենսախինդ Ուրիշը կարևոր տեղ է գրավում, քանի որ մեր կյանքի արտացոլանքը նրա գիտակցության մեջ ենք տեսնում և նրա շնորհիվ ենք դառնում որոշակի և ամբողջական: Բայց ամբողջ հարցն այն է, որ մարդկային կյանքն անօտարելի է, և այդ Ուրիշը երբեք չի կարող իմ փոխարեն ապրել, կրել իմ ցավն ու տառապանքը: Մարդու գոյության իրողությունը բացարձակապես անփոխանցելի է: Մենք կարող ենք ուրիշների հետ ամեն ինչ փոխանակել, բացի մեր գոյության իրողությունից²: Ավելին, մարդը կարող է փոխել իր գտնվելու վայրը, ընկերներին, շրջապատը և այլն, բայց ուր էլ գտնվի, որտեղ էլ հայտնվի, մեկ է, ամեն անգամ այդ վայրն «այստեղ է»: «Ես»-ն ու «այստեղ»-ը հավերժ անբաժանելի են, և աշխարհը մարդու համար միայն «այստեղ» կա³:

Հանրահայտ իրողություն է, որ կեցության ամենօրյա ոլորտը գործառում է փորձի և ողջախոհության շրջանակներում: Որպես մի յուրահատուկ դրամատուրգիա, մարդկանց փոխհարաբերությունները ոչ թե իրականությունն են արտացոլում, ոչ թե մեր իրական վիճակը, այլ այն, թե ինչպիսին ենք ուզում երևալ: Այսինքն՝ իրականության արտացոլանքը (ընկալումը) կախված է այն սոցիալական համակարգից, որը

¹ Տե՛ս **Бубер М.** Два образа веры. М., 1995, էջ 96:

² Տե՛ս **Левинас Э.** Время и другой. Гуманизм другого человека. СПб., 1998, էջ 27:

³ Տե՛ս **Ортега-и-Гассет Х.** Дегуманизация искусства. М., 1991, էջ 288:

մեզ ծրագրավորում է: Սա նշանակում է, որ սոցիալական իրականություն կառուցարկելիս մարդիկ ինչ-ինչ նմանակեղծումների օգնությամբ ընդամենը փորձում են ցանկալի տպավորություն թողնել շրջապատի վրա: Ըստ էության, առնթեր կեցության ոլորտում մարդիկ ստեղծում են ոչ իրական, հաճախ նաև՝ հորինված աշխարհ, որպեսզի նրա օգնությամբ հասկանան իրական աշխարհը: Այդպիսին է մշակույթի սոցիալական ու ճանաչողական գործառույթը, և նա երկար ժամանակ պատվով կատարել է իր առջև դրված խնդիրը:

Բայց ժամանակակից աշխարհում իրավիճակը կտրուկ փոխվել է: Ի տարբերություն արդիականության դարաշրջանի մշակույթի՝ որը, այնուամենայնիվ, փորձում էր կյանքի՝ երբեմն թվացյալ ու խաբուսիկ մակերեսի արտաքին շերտերը բացելով ներթափանցել իմաստավոր կեցության խորին խորքերը, հետարդիականության մշակույթը բավարարվում է միայն սիմուլյակրների աշխարհով: Ժամանակակից կյանքը ասես ոչ թե ամբողջական տեքստ լինի, այլ տեքստից պոկված պատահական ու կամայական մեջբերում, որը նաև չունի հեղինակ և սկզբնաղբյուր: Ի հավելումն ասվածի՝ այդ խճանկարային մշակույթը մարդուն բեռնել է կարևոր ու անկարևոր տեղեկույթի ու տպավորությունների այնպիսի բեռով, որը ցանկության դեպքում անգամ հնարավոր չէ լիովին յուրացնել: Փաստորեն արդի քաղաքակրթական փոխակերպումների արդյունքում ձևավորվում է իմաստավոր կեցության հիմունքներին անհաղորդ մարդաբանական մի նոր «կազմավորում», որի սոցիալականությունն առերևույթ է, քանի որ կյանքի մշակութային համատեքստը նպաստում է միայն օտարված և միաչափ մարդու արտադրությանը: Ինչ-որ առումով կարելի է ասել, որ ժամանակակից մարդը դարձել է «**պրոֆեսիոնալ Ումն**», ինչ-որ «միջին վիճակագրական» անդեմություն, որը ոչ այնքան մարդկության, որքան ինչ-որ մասնագիտական հանրույթի ներկայացուցիչ է:

Ինդիքն այն է, որ կյանքն ու համակեցությունը կազմակերպող և կանոնակարգող արդի մշակութային բաղադրիչը այնքան անամբողջական է և այնքան խճանկարային, որ այլևս շատ դժվար է աշխարհը ընկալել որպես մեկ միասնական համատեքստ ու մարդկային համակեցության մեկ ընդհանուր միջավայր, ինչի հետևանքով հասարակական կյանքը աստիճանաբար բեկորացվում ու բզկտվում է՝ մարդկանց հոգևոր միասնությունը փոխարինելով արտաքին անհրաժեշտությամբ: Փաստորեն ժամանակակից զանգվածային-տեղեկատվական մշակույթը կազմված է տարբեր իմաստներ ու տարբեր գործառույթներ ունեցող այնպիսի բեկորներից, որոնք ըստ էության, հակադրվում և դիմադրում են ընդհանրական նշանակություն ունեցող և աշխարհի միասնականությունը պահպանող խորհրդանիշներին, ինչն էլ իր հերթին նշանակում է, որ ժամանակակից, այսպես կոչված, «**ադանդավորական**» մշակույթը դարձել է ճգնաժամերի ու ցնցումների աղբյուր:

Մեր աչքի առաջ աստիճանաբար չքանում է մշակութային համասե-
ռության և հորիզոնական հաղորդակցման երբեմնի հասարակությու-
նը, և մարդկանց միավորման գործառույթն այլևս դրված է ոչ թե ընդ-
հանրական մշակությի, այլ քաղաքական իշխանության վրա, որը, սա-
կայն, չի կարող ապահովել սոցիալական կյանքի հետ մարդկանց
կապվածության տևականությունը, քանի որ զանգվածների գիտակ-
ցությունը մշտապես ռմբակոծում է «այստեղ և հիմա» երկրային
դրախտ կառուցելու առինքնող խոստում-խաբկանքներով՝ լիովին ան-
տեսելով մարդկանց միտքն ու հոգին ախտահարող այդ հավասարա-
պաշտական աղանդավորականության կազմաքանդող հետևանքները:

Իրավական առումով «ընտրակաշառք» չորակվող անիրագործելի
խոստում-խաբկանքները, որոնցով մշտապես ռմբահարվում է զանգ-
վածային գիտակցությունը, ոչ միայն ախտահարում է միջին վիճակա-
գրական մարդու միտքն ու հոգին, ոչ միայն խարխլում է իրականութ-
յան գոյաբանական հիմքերը, այլև արժեզրկում է ջանք գործադրելով
ապրող և իդեալներ փայփայող մարդու հեղինակությունը: Բուրբուրովին
էլ պատահական չէ, որ ամեն անգամ, երբ քաղաքականությունը վե-
րածվում է **«քամու առևտրի»**, մարդիկ փորձում են հենակետ գտնել
«այստեղ և հիմա» ընթացող ներկայից դուրս՝ անցյալում կամ ապագա-
յում: Իրականությունից փախուստի այդ ձևերը, այլևայլ պատճառնե-
րից գատ, գրավիչ են դառնում նաև այն պատճառով, որ **անցած** կամ
գալիք իրականության մեջ կենսագործունեության սեփական տարա-
ծություն ընտրելու կամ նվաճելու ջանք ու կամք պահանջող գործո-
ղության անհրաժեշտություն չի զգացվում, քանի որ այդ իրականութ-
յուններում մարդուն հատկացված տեղը նախապես արդեն հստակեց-
ված է և ընդամենը հարկավոր է այն **հայտնագործել**: Մի խոսքով, ինչ-
պես կասեր Ջ. Բաումանը, ժամանակակից աշխարհում կենսիմաստ-
ների աշխույժ առևտուր է ընթանում, և դա մրցունակ ու եկամտաբեր
շուկա է⁴: Սպառողի խնդիր չկա, քանի որ մի կողմից՝ կոշտ ու բռի,
մյուս կողմից վիրտուալ ու առարկայագուրկ կյանքի խաչմերուկում
հայտնված մարդը երբեմն գերադասում է իրեն «տեղափոխել» կա՛մ
ապրված ու հասկանալի **անցյալ**, կա՛մ էլ խոստումնալից **ապագա**:

Իբրև «հավերժ չիրականացվածության» մի երկրային առեղծված՝
իր իմաստավոր կեցության որոնումներում մարդն ասես վերածվել է
«էկզիստենցիալ ճանապարհորդության» ելած ուխտագնացի, որի ինք-
նահաստատման դրաման երբեք չի ավարտվում: Կյանքը «ճանապար-
հորդության» մեջ է մտնում, և աշխարհն այլևս միայն տարածական է:
Բայց ժամանակակից մարդն այլընտրանք չունի և դատապարտված է
անտնության, քանի որ երկարատև ջանքերից ու ձախողումներից հե-
տո վերջապես հասկացել է, որ առմիշտ զրկված է իր կեցության հետ

⁴ Տե՛ս **Бауман 3.** Индивидуализированное общество. М., 2002, էջ 5:

նույնանալու հնարավորությունից: Նա ինքն իրենից սահմանազանց լինող աշխարհի բնակիչ է դարձել իր իսկ անավարտությունը լրացնելու ակնկալիքով, և վայրը, որտեղ ընթանում է նրա «ողիսականը», դարանակալ ու գայթակղիչ ազատության ժամանակավոր հանրակացարան է, մի արգելված գոտի, որտեղ կարելի է ապրել միայն իբրև «ստակեր»: Եվ իրոք, աշխարհը վերածվել է քառտիկ և անվերջ հյուսվող իրադարձությունների մի փափուկ սարդոստայնի, որի թակարդում չհայտնվելու և չխճճվելու համար ստիպված ենք մշտապես շարժվել:

Իրադարձությունների հատվածական ու խճանկարային հոսքը, իրականի ու վիրտուալի խառնաշփոթը, մի խոսքով կարգի ու որոշակիության կորստի իրական վտանգը ներքուստ բզկտում են մարդուն, և նա փորձում է իր վրայից թոթափել «այստեղ և հիմա» պարտադրված անհայտության բեռը: Արդյունքում ինքն իրեն փնտրող մարդը վերածվել է ինքն իրենից փախչող մարդու, որը իր ճանապարհին կեղծագործում է ամեն կարգի ինքնություն և տեսարժան հոչակում այն ամենը, ինչը ուրիշ է և հեռուններում է: Կայուն, այսպես կոչված ներքին միջուկ ծառայող ինքնությունը, որն ինչ-որ ժամանակ գրեթե համարժեք էր մարդու էթնոմշակութային և սոցիոմշակութային **անձնագրին**, այլևս չի արտահայտում ժամանակակից մարդու խառնվածքն ու հոգեկերտվածքը: Նրա համար ինքնությունը սեփական ես-ի թատերական ներկայացման նման մի բան է, որտեղ ամեն անգամ խաղում է իր մեջ ամփոփված ինչ-որ մեկին, որպեսզի, ինչպես կասեր Բորիսեյը, չիմացվի, որ այս հարահոս աշխարհում **ինքը ոչ ոք է**:

Բնավ էլ պատահական չէ, որ ժամանակակից քաղաքակրթության սոցիալական ռազմավարության մեջ անտնությունը, թափառական կենվորի կարգավիճակը հաճախ ընկալվում են որպես մեր օրերի մարդու ինքնության էական բնութագրիչ: Եվ որովհետև կյանքը վերածվել է հանրային բեմի վրա խաղացվող թատերական ներկայացման, որին մասնակից ցանկացած մեկը այլևս չի կարող ներկայանալ առանց դիմակի, նշանակում է, որ մարդը «կյանքի սուրբեկտից» աստիճանաբար վերափոխվում է «գործունեության սուրբեկտի», այսինքն՝ **դիմակի**, որն աստիճանաբար սերտաճում է **դեմքին** և դանդաղորեն մարում մարդու մեջ առկայծող անհատականության լույսը: Ուշագրավ մի իրողություն ևս: Եթե դեմքը մարդու կերպարն է, ապա դիմակը ընդամենը դեմքի կերպարն է, ինչը նշանակում է, որ ժամանակակից մարդը որոշ իմաստով **կերպարի կերպար է**: Այդ «կերպարի կերպարը» քաղաքակրթական միջամտությամբ ձևավորված մշակութային մի ինքնատիպ խառնուրդ է, մի սոցիոմշակութային «խառնածին», որը իր կենսակերպով ու հոգեկերտվածքով այլևս չի տեղավորվում էթնիկության սահմաններում պարփակված ինքնության կաղապարի մեջ, և որպես տնանկ ու թափառական հավերժ ճամփորդ իր բազմաթիվ ինքնությունների թելադրանքով չեղարկում է ծնունդով ամրագրված բնօրրանի անփոխա-

րինելիության սրբազան հիմունքը:

Ինչևէ: Աշխարհում մեզ հատկացված բնակավայրի այս դեգերումները վկայում են, որ սեփական տան իմաստավորման խնդիրը տակավին ավարտված չէ: Թեև իրականությունը վաղուց ի վեր դարձել է մեր սեփականությունն ու կամայականությունների ասպարեզը, բայց ամեն մարդ բաղձում է ունենալ իր բաժին տարածությունը, որտեղ այլևս ազատ ելումուտն արգելված է: Աշխարհում մեր բաժին այդ տարածությունը Տունն է: Ու թեև ներս տանող բոլոր դռները հյուրընկալ են, բայց նրանք նաև գաղտնիքներ են բացում, և մենք հաճախ ստիպված ենք դրանք գոցել, քանզի սահմանազանցությունը երբեմն ախտահարում է մեր սոցիալական մարմինը: Բայց ժամանակներն իրոք փոխվել են, և կեցության վերջավոր լինելու գիտակցումից մշտապես տառապող ժամանակակից մարդու կյանքը այլևս վերածվել է ինքնահաստատման անվերջ մրցակազմի, և աշխարհի սեփական անկյունում հանգստություն և կայունություն փնտրող երբեմնի մարդու համար տունն այլևս կանգառ է միայն: Ճանապահները նրան կանչում են, և նոր հորիզոններ բացահայտելու հեռանկարը գայթակղում է: Ինչ-որ բան հիմնովին փոխվել է մեր կյանքում, և այլընտրանքային իրականության գայթակղությունները հաճախակի խափանում են մարդու մշակութային ինքնության պաշտպանիչ մեխանիզմների բնականոն աշխատանքը, և հանդուրժողականության դրոշը պարզած «այլոց» մշակույթը սկսել է սողոսկել ազգային կեցության սրբազան խորքերը: Նորի գգուշավոր և խելամիտ յուրացումն ու ոգեղեն պարփակվածությունն ապահովող ավանդականությունն այլևս ծանր բեռ են, և ժամանակակից երևալու պարզունակ մղումները ծնում և սնում են գրոտեսկային մի իրականություն, որտեղ, որպես կանոն, մարդն իր տեղում չէ և իր դերը չի խաղում:

Ինչպես ասում են՝ մենք ստիպված ենք լինել քաղաքակիրթ, և մենք քաղաքակրթվում ենք: Ու թեև առաջընթացին այլընտրանք չկա, և հազիվ թե այլևս հնարավոր է սանձել քաղաքակրթության թափը, անգամ երբ իրադարձությունների խորքերը թափանցող միտքը բարբարոսությանը վերադառնալու դարանակալած վտանգ է կանխագուշակում (Կիերկեգոր) և ահազանգում «հավերժ վերադարձի» անխուսափելիությունը (Լիցցե), միևնույնն է, այլևս անցել են հին ու բարի այն ժամանակները, երբ մշակութային ավանդույթները ունեին կյանքի մեկնաբանման անբեկանելի մենաշնորհ և մարդուն ազատում էին ընտրություն կատարելու ծանր բեռից: Ժամանակակից քաղաքակրթության համայնապատկերի մեջ ավանդույթներն այլևս ինքնին հասկանալի արգելանքներ չեն, և հաճախ ընկալվում են որպես նախապաշարումներ կամ պատմական ժառանգության մասին հուշեր, որոնք որպես ապրանք վաճառվում են հուշանվերների սրահներում⁵:

⁵ Տե՛ս Գидденс Э. Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. М., 2004, էջ 60-61:

«Լսող և տեսնող» մարդու այս նոր համադրությունը բաց է աշխարհի առջև և այլևս անկարող է ընդդիմանալ գայթակղությանը և այլևս անկարող է «որոշ բաներ չտեսնել» և «որոշ բաներ չլսել», ինչպես պահանջում էր երբեմնի ավանդական մշակույթը: Բավական է նշել, որ արդի տեղեկատվական քաղաքակրթությունն այնպես հիմնովին է ինոցել կարգի, ավանդույթների ու չափավորության վրա խարսխված կյանքի դրվածքը, այնպես հիմնովին է անհատականությունն աքսորել բնագոյների պղտոր խորքերը, որ արևմտյան մշակույթին խիստ բնորոշ **«մարդ-հեղինակը»** վերածվել է **«պատճենահանող մեքենայի»**, որը իր և մյուսների սիրտն ու հոգին ոչ միայն ծանրաբեռնում է տեսած ու լսած մշակութային կարևորություններով, այլև քաղաքակրթական թափոնով: Պատկերավոր ասած՝ արդի քաղաքակրթությունը նման է տեղեկատվական մի կաթսայի, որի մեջ հայտնված մշակույթները ոչ այնքան **հարմարվում** են միմյանց, որքան **համակերպվում** այդ նոր մետամշակույթի պարտադրանքներին: Ու թեև մենք շարունակում ենք ոչ միայն փոխել այս աշխարհը, այլև դիմակայել ու ընդդիմանալ տազնապներ հարուցող քաղաքակրթական զարգացումներին՝ հենվելով ինքնապահպանման բնագոյի փխրուն ուսերին, միևնույնն է, իրավիճակը վթարային է: Բավական է նկատել, որ պատճենահանող մեքենայի վերածված ժամանակակից սպառող մարդը, որի համար աշխարհը ախորժակը բավարարելու համար ստեղծված մի մեծ օբյեկտ է⁶, և որի համար գերակա նշանակություն ունի միայն **«օգտվելու իրավունքը»**, հայտնվել է իրեն պարտադրված մի ապակենտրոն, անորոշ և մտազար (շիզոֆրենիկ) իրականության մեջ⁷, որի խորին խորքերում օրինաչափություն դառնալու հավակնություններ դրսևորող անդարձելի մի գործընթաց է սկսվել, ինչը գնալով խորացնում է **մարդու և մարդկության միջև անջրպետը**:

Մարկուզեն այդ երևույթը անվանեց միաչափ, կյանքի բազմազանությունից օտարված մարդու և նույնքան միաչափ հասարակության մի նոր համակեցություն՝ այն դիտարկելով որպես ազատ **անհատականությունների** հասարակությունից **կազմակերպված** հասարակության անցնելու անխուսափելի հետևանք: Ամեն ինչ տափանելու և համահարթելու այս վարակը հուշում է, որ արդի քաղաքակրթական զարգացումները իրոք ներքնապես պարադոքսալ են: Պարզվում է, որ արարման-արտադրման ռացիոնալ նպատակադրումը, որն այնքան բնորոշ է կյանքի կազմակերպման արևմտյան մշակույթին, պարունակում է նաև կործանման (հակամետոդության) տարերք: Կյանքի քաղաքակրթական դրվածքն այնպիսին է, որ կազմակերպված-ռացիոնալ իրականություն ունենալու համար անհրաժեշտ են հարկադրանքի և վերահսկողու-

⁶ Տե՛ս **Фромм Э.** Душа человека. Ее способности к добру и злу. М., 1992, էջ 155:

⁷ Տե՛ս **Делёз Ж., Гваттари Ф.** Анти-Эдип: капитализм и шизофрения. Екатеринбург, 2008, էջ 545:

յան լրացուցիչ ջանքեր, ինչ-ինչ ստանդարտներ, արժեքային ինչ-ինչ միակերպ կողմնորոշումներ, որոնք էլ հենց հասարակությունը դարձնում են միաչափ, անհոգի և անդեմ:

Պատահական չէ, որ ժամանակակից աշխարհը երբեմն բնութագրվում է որպես **«չքացող մարդու»** դարաշրջան, որտեղ գլխավոր դերակատարը այլևս ոչ թե մարդն է, այլ **մարդկային գործոնը**, որտեղ ընդհանուր օգտագործման տեսանելի արժեք է ոչ միայն առարկայականը, այլև մարդը: Ու թեև արդի քաղաքակրթությունը հյուսել է տեղեկատվական ցանցի համաշխարհային սարդոստայն, և **տեղեկացված լինելը** հաճախ համարվում է ժամանակակից մարդու **կրթվածության ցուցանիշ**, մեկ է, գնալով խորանում է մարդու տեղեկացված լինելու (իմանալու) և գիտելիքի (հասկանալու) միջև խզվածությունը, որոնց պատճառով կյանքը դարձել է ինչ-ինչ մոլորությունների ու պատրանքների պատանդ: Պատրանքների ու մոլորությունների այդ աշխարհը թեև մեզ հնարավորություն է տալիս հոգու մետաֆիզիկական էներգիան ծառայեցնել աշխարհի գեղագիտական ճարտարակերտմանը, բայց նկատենք, որ այս դեպքում գործելու մեր ցանկությունն ու ինքնահաստատման մեր կամքը ոչ թե ճշմարտություններից են սնվում, այլ խաբկանքներից՝ մատնանշելով իրադարձությունների վրա ազդելու մեր անկարողությունը: Էլ չասած, որ արդի քաղաքակրթության տեղեկատվական-տեխնոլոգիական համակարգերի զարգացման հնարավորությունները գրեթե անսպառ են, և գիտությունը օրավուր գերազանցում է անգամ մարդկային երևակայությանը:

Փաստորեն մենք հայտնվել ենք մի աշխարհում, որտեղ կենսաբանական նվազ հնարավորությունների տեր մարդու և անսպառ հնարավորություններ ունեցող տեխնաձին քաղաքակրթության անհամամասնական զարգացման հետևանքով մարդու և մարդկության միջև խզումը խորանում է առմիշտ: Մարդն այլևս ի վիճակի չէ յուրացնելու տեղեկատվական ապրանք կոչված այն ամենը, ինչը հասարակությունը օրնիբուն արտադրում և մատուցում է մարդկությանը: Ստեղծվել է նախադեպը չունեցող մի իրավիճակ, երբ տեղեկատվական ապրանքի առաջարկը գերազանցում է պահանջարկին, և լավագույնը, որ դեռ կարող ենք անել, եղած ահռելի տեղեկության ընտրողաբար օգտվելն է: Ի դեպ, ժամանակակից գիտության մեջ շրջանառվող վարկածներից մեկի համաձայն՝ կենսաբանական որոշ տեսակների անհետացման պատճառը ոչ թե աննախադեպ աղետներն են եղել, այլ այն, որ միջավայրին ընդհանրապես հարմարվելու փոխարեն այդ տեսակները փորձել են նեղ **«մասնագիտական»** հմտություններ ձեռք բերել՝ կորցնելով կյանքի անսպասելի փոփոխություններին դիմակայելու բնականից տրված կենսունակությունը: Նման մի բան այսօր կատարվում է մարդ տեսակի հետ: Նա գնալով զրկվում է ըմբռնման համընդհանուր կարողությունից ու համամարդկային նրբին մտածողությունից, և նեղմասնագիտական

հմտություններ ունենալու քաղաքակրթական հրամայականը նրան զրկում է ներդաշնակ ու բազմակողմանի դառնալու վերջին հնարավորությունից: Այս որակի մարդուն Մարքսն անվանում էր **«պրոֆեսիոնալ ապուշ»**:

Իրոք տարօրինակ ու պարադոքսալ իրավիճակ է ստեղծվել: Թեև տեղեկատվական-տեխնոլոգիական անհավանական նվաճումների շնորհիվ ունկնդիր և տեսանելի ողջ աշխարհը ներառվել է մարդու վերափոխիչ գործունեության տիրույթ, և գնալով ընդլայնվում են նրա սոցիալական կապերն ու հարաբերությունները, բայց մարդաբանական ճգնաժամի հետևանքով նա աստիճանաբար կորցնում է **«գոյաբանական այն հողը»**, որի վրա արմատակալում էր նրա սոցիալականությունը: Այն պատճառով, որ ժամանակակից աշխարհում մարդը կարող է միաժամանակ դառնալ բազում սոցիոմշակութային իրականությունների անդամ և տարբեր պատկանելիությունների կրող փոխել քաղաքացիությունը, հավատը, բնակավայրը և անգամ տեսքն ու սեռը, նշանակում է՝ նա միշտ անավարտ է ու խեղված:

Նա մի կյանք է ապրում, որն ասես փոխառված է ուրիշների՝ արդեն ապրված աշխարհից: Նա ասես ուրիշների հյուսած սարդոստայնն է ընկել, և սեփական միտքն արգելափակվել է առմիշտ: Մշտապես անհագ և անկշտում կամքի տառապանքներից սիրտը ծվատվում է, և ինչպես երևում է, կյանքի վախվորած և զգուշավոր ներկայությունից անասելի հոգնել է, և դեռ եղծականության բեռից շունչը կտրվում է: Նա այլևս չի խորշում ծուլընթաց առընթերից և չի ուզում լինել այնտեղ, որտեղ երբեք չի եղել: Նա հայտնվել է չգոյության խորխորատներում և իր ապրած կյանքի ուրվագրերը հիմնովին խմբագրելու և սրբագրելու ուժ չունի այլևս:

Բայց ինչո՞ւ: Միթե՞ անձնատուր անող այս վերջաբանը կարող էր դառնալ մարդու ապրած դրամայի տրամաբանական ավարտը: Այն մարդու, որը իմաստավոր կեցության որոնումների ճանապարհին, երբ նոր-նոր միայն փակվում էին Դրախտի դռները, երկրային իր կյանքում, խորհրդավոր ու թաքուն բաների հանդեպ հետաքրքրասիրությունից դրդված՝ թաքնաբանների ու մետաֆիզիկների գրված ու չգրված բազում գրքեր կարդաց, վեճ ու կռիվ սարքեց, մինչև որ մի տևական ժամանակ ինքն էլ հավատաց հոգու վերաբնակման և էմանացիայի վարդապետությանը: Պլատոնյան դպրոցի եզոթերիկայից ազդված՝ հավատաց, որ աշխարհի իրադարձումն ու մարդու ծնունդը միապատիկ չեն, և որ մարմինը վարձով տրվող անբնակ կացարան է, որտեղ առժամանակ հանգրվանում են երկրորդ կամ այլ անգամներ աշխարհ եկած հոգիները: Ամեն ինչ երկրորդված է այս աշխարհում, և ոչ ոք չի առերեսվի իր նախնական հղվածքին, որովհետև մարդը միշտ Ուրիշ է: Մի տևական ժամանակ անդրոգինության մասին առասպելով տարվեց, մինչև ջրերի արտացոլանքի մեջ տեսավ ուժատ ու տձև իր կերպարանքը: Հե-

տո իրեն Յանուս հռչակեց, աջ ու ձախ թևերին տարվա օրերի թիվը դա-
ջեց և բազում փակ դռներ ջարդեց: Այդ օրերին աշխարհը երկդեմ էր ու
երկատված: Պլուտարքոսի թեթև ձեռքով Յոթ իմաստունների խնջույ-
քին մասնակցեց, ճանաչեց Թալեսին, և նրա «ջուրը» կենսատու համա-
րեց. աշխարհը կապույտ ջրերի ցայտուկներով է պատված, և ամեն ինչ
Ջրից է սերվում: Կինիկների հետ ծանոթացավ և նրանց հարագատնե-
րի շարքը դասեց: Դիոգենեսի հետ մի տակառում քնեց: Հարբեց, շնա-
ցավ և դեռ ծաղրեց մետրոպատիայի մասին Արիստոտելի սքանչումնե-
րը: Անկեղծությունը հասցրեց անամոթության աստիճանի. մտավորա-
կանների հիվանդությամբ տառապեց:

Եվ այս մարդը, որը նաև մշակութակերտ մի աստվածատուր օժտ-
վածությամբ ոչ միայն կարողացավ բնական աշխարհը վերածել սո-
ցիալական աշխարհի, այլև մտնել ու փորփրել այդ աշխարհի մետաֆի-
զիկական հիմքերը, հայտնվել է անելանելի վիճակում, և մեղսագոր-
ծության անեծքով յոթ պատուհասների բաժին դառնալու դատավճիռը
տակավին անբեկանելի է: Բանն այն է, որ մարդկության պատմության
դրամայի դեռ առաջին արարի մեկնակետում, երբ դեռ վարագույրը
նոր-նոր միայն բացվում էր, մի աննախադեպ խստության դատավճիռ
կայացվեց, և մի անհասկանալի մեղսագործության պատրվակով նա-
խաստեղծ գույգը վտարվեց Դրախտից: Վճիռն աննախադեպ էր նաև
գլխավորապես այն պատճառով, որ մեղքը առմիշտ վերագրվեց նա-
խաստեղծ գույգի հետագա սերունդներին: Մարդը մեղսավոր է հա-
վիտյանս: Ստորումների տեղիք է տալիս նաև վտարման շարժառիթը:
Ստացվում է այնպես, որ մարդու գոյության ողբերգության պատճառն
այն է, որ ճանաչողությունը կործանում է պարունակում, և, ինչպես
Նիցշեն կասեր՝ ճանաչող բանականությունը կործանում է աշխարհը, և
լինելիության հավերժ ուրախությունը ենթադրում է նաև ոչնչացման
ուրախությունը⁸: Եթե այդպես է, ապա հնարավոր է, որ մեզ իրականում
Դրախտից չեն վտարել, և մենք հիմա էլ այնտեղ ենք: Պարզապես
հայտնի մեղսագործությունից հետո մարդկային միտքը աստիճանա-
բար սողոսկեց Տիրոջ գաղտնի մտադրությունների խորխորատները՝
խժռելով ոչ թե նյութը, այլ նրա գոյության գաղտնիքները, և ճանաչող
բանականությունը աստիճանաբար սկսեց Դրախտը վերածել բազմա-
թիվ անհայտներով և լուծման նույնքան տարբերակներով գլուխկոտ-
րուկի, խնդրի, որը միայն միջանկյալ լուծումներ ունի: Այս իմաստով՝
Դրախտը մեր այս աշխարհի աստվածատուր **«բնագիրն է»**, իսկ երկի-
րը՝ նրա մարդաբանական փոփոխությունների ենթարկված **«տարբե-
րակը»**: Երկիրը ճանաչող բանականության կողմից մտածված Ջբադ-
մունք է: Ժամանց է: Զվարճանք է: Երկիրը հնարավոր բոլոր հնարավո-
րությունների և հնարավոր բոլոր անհնարիությունների կեղծագործ-

⁸ Տե՛ս **Ницше Ф.** По ту сторону добра и зла // **Ницше Ф.** Сочинения в двух томах. Т. 2, М., 1996, էջ 271:

ված թնջուկ է, և այն կկործանվի միայն այն ժամանակ, երբ մենք հայտնվենք նրա վերջին պարունակում, երբ ողջ աշխարհը կդառնա «**իրեր մեզ համար**»: Բայց Երկիրը հոռի անվերջություն է, և մենք դատապարտված ենք մնալ նրա իմացաբանական լաբիրինթոսում: Մինչ Դրախտը քթներին տակ է:

Նկատենք սակայն, որ գոյության հիշյալ ողբերգությունը Նիցշեն դիտարկում է որպես «արդյունավետ դաժանություն» համարելով, որ միայն այդ ճանապարհով մարդու տեսակը կարող է որակապես կատարելագործվել ու մաքրագործվել: Ինչպես ասում են՝ լիարժեք կյանքը գոհ է պահանջում, և միայն իրեն մսխելով մարդը կարող է հասնել իր կոչմանը⁹: Բայց ամբողջ հարցն այն է, որ «իրեն մսխելու» գուտ մարդաբանական այդ որակը տարբեր մշակույթներում տարբեր կերպ է դրսևորվում:

Էկզիստենցիալ պատմականության համատեքստում հարցի քննարկումը ցույց է տալիս, որ կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման արևելյան և արևմտյան մշակույթներում մարդկային կեցության ինքնաիրացման, ինչպես նաև կեցության հանդեպ հոգաձության ու մտահոգության խնդիրն ածանցյալ է միմյանցից էապես տարբերվող աշխարհայեցողություններից, որոնցից յուրաքանչյուրն արտացոլում է իր կենսաաշխարհը մշակութային կերպարանափոխման ենթարկելու և բնակավայր դարձնելու **անհրաժեշտության չափը**: Այս առնչությամբ Գեորգի Գաչևը նկատում է, որ, օրինակ, արևելյան կենսալի աշխարհում, որտեղ բարիքն ասես գոյանում է ինքնին, և աշխարհն ասես հագեցած է բերրիությամբ, մարդու կոնվն ավելի շուտ մղվում է գոյությունից դուրս սպրդելու և ոչ թե այն իրեն հարմարեցնելու համար, ինչը նշանակում է, որ բնական ինչ-ինչ նպաստավոր հանգամանքների շնորհիվ մարդիկ առանձնապես չեն կարևորում առարկայական-վերափոխիչ գործունեությունը՝ իրենց կենսական էներգիայի ավելցուկն ու մետաֆիզիկական ողջ եռանդը մսխելով ինքնակենտրոնացման ու իմաստնության վրա: Մինչդեռ արևմտյան նվազ կենարար պայմաններում, որտեղ մարդը միշտ չէ, որ արժանանում է Գոյի ողորմածությամբ, կյանքը զորացվում է **Կենսախնդության** և **Աշխատանքի** հաշվին¹⁰: Մեծ հաշվով անբարեհաջող պայմանների մարդկայնացման, ապրելու համար տանելի միջավայրի ստեղծման արտաքին-բնական հանգամանքները պահանջում են կենսունակության հատուկ եռանդ և «տեխնիկական» հատուկ բանականություն, ինչով աչքի է ընկնում կյանքի կազմակերպման արևմտյան մշակույթը, որի կարևոր հիմնամաս է հա-

⁹ Տե՛ս **Ницше Ф.** Сумерки идолов, или как философствуют молотом // **Ницше Ф.** Сочинения в двух томах. Т. 2, էջ 619:

¹⁰ Տե՛ս **Գեորգի Գաչև,** Հնդկաստանի պատկերացումները (հելլենական և գերմանական): **Էդ. Աթայան,** Հոգի և ազատություն. հողվածներ և թարգմանություններ, Եր., 2005, էջ 591-597:

մարվում սոցիալական կյանքը կանոնակարգող և աստիճանավորող **Կարգը**: Արևմտյան, մասնավորապես՝ նրա դրվածքն սկզբնավորող հելլենական կյանքը՝ ներքնապես կազմակերպող մշակույթը հորինեց մի Կարգ, ըստ որի՝ ֆիզիկական աշխատանքը **«բանող կենդանուն»** ճակատագրով բաժին հասած պարտականություն է, իսկ Արիստոտելի ասած **«քաղաքական կենդանին»** իր էներգիայի մետաֆիզիկական ավելցուկը, պատկերավոր ասած, կարող է պարպել միայն հանրային կյանքի կազմակերպման ու կառավարման ասպարեզում:

Ի մի բերելով ասվածը՝ կարելի է պնդել, որ արևելքում՝ **«իմ փոխարեն Բնությունը»** և արևմուտքում՝ **«իմ փոխարեն Ուրիշը»** աշխարհայեցողությունները համապատասխանաբար ձևավորում են արևելյան **«ալարկոս»** և արևմտյան **«պարապ»** մարդու սոցիոմշակութային տիպեր, որոնցից առաջինը, այնուամենայնիվ, ստեղծեց **իմաստնություն**, իսկ երկրորդը՝ **փիլիսոփայություն**¹¹: Հարկ է նկատել, սակայն, որ կյանքի կազմակերպման հիշյալ երկու մշակույթների դեպքում էլ գործ ունենք անդրանցական բաղձանքներով ապրող երկատված մարդու հետ, որը, այնուամենայնիվ, յուրովի գործունեական էր և, **«էկզիստենցիալ խռովությունից»** զատ, փորձում էր նաև ճարտարակերտել իր իմաստավոր կեցությունը: Ուշագրավն այն է, որ կյանքի կազմակերպման և համակեցության կանոնակարգման արդի քաղաքակրթական մշակույթը գրեթե նույն մարդկային հումքից ծեփագործում է «միանգամյա օգտագործման» մակերեսային մարդու մի խառնվածք, որի համար հոգևոր (իմաստնություն և փիլիսոփայություն) փոխհատուցման ձև է դառնում **գեղահակությունը**: Մի հակում, որով փորձ է արվում ի հաճս սրտաշարժի գունազարդել, լրացուցիչ խորություն և իմաստ հաղորդել կյանքին և անհատական տարբերություններից զրկված միաշափ մարդկանց դարձնել մի քիչ **զանազան**:

Ի դեպ, մարդու այս տեսակը ևս երկատված է: Բայց նա ոչ թե գործելու և իմաստասիրելու այլընտրանքից է երկփեղկվել, այլ անցյալում կամ ապագայում ապրելու կամընտրանքից: Բանն այն է, որ ժամանակակից անհոգի, մրցակցային ու անհայտներով առլեցուն աշխարհում «այստեղ և հիմա» ապրելու հոգսը ծանր պարտականություն է, և որոշ դեպքերում սեփական կեցության հանդեպ հոգածությունից գիտակցված հրաժարումը հաղթում է արարելու կամքին: «Այստեղ և հիմա» ինչ-որ բան փոխելու մտադրությունից հրաժարումը կարելի է բնութագրել որպես ներկայից ժամանակավորապես **բացակայելու** կամ սեփական ճակատագիրը տնօրինելու ցանկությունը **հետաձգելու** իռացիոնալ հակում: Ներկայից բացակայելու այդ հակումը Նիցշեն անվանում էր **անգործություն**՝ նկատելով, որ անգործությունը ոչ թե պարզապես կրավորականություն է, այլ հակառակ ուղղությամբ շարժվելու ա-

¹¹ Տե՛ս **Գուստավ Ծայետ**, Իմաստասիրություն, թե բանականություն, Եր., 2018, էջ 98:

ռանձնահատուկ կենսաձև, երբ մարդը ապրելու հենակետ է փնտրում անցյալում կամ ապագայում¹²:

Էկզիստենցիալ իմաստով մարդկային կեցությանը բնորոշ այս անանձնահատկությունը (անգործությունը), որ հատկապես բնութագրական է ժամանակակից կյանքի մշակույթին, չի կարելի շփոթել ո՛չ արեւելյան ավարկոտության, ո՛չ էլ արևմտյան պարապոթյան հետ: Ինչպես արդեն նշեցինք, արևելյան «**ավարկոտ**» և արևմտյան «**պարապ**» մարդու սոցիոմշակութային տիպերը ոչ թե մերժում էին ներկան, այլ համարում, որ կեցության հանդեպ հոգսը Բնության կամ Ուրիշի պարտականությունն է: Մինչդեռ գործելու մտադրության բացակայությունը նշանակում է, որ մարդն առնվազն երկու պատրվակով հրաժարվում է ներկայից՝ իրեն «տեղափոխելով» կա՛մ անցյալ, կա՛մ ապագա: Առաջին դեպքում նա կառչած է անցյալից (**արդեն արել եմ**), երկրորդ դեպքում՝ ապագայից (**հետո կանեմ**): Այս կապակցությամբ Կիերկեգորը նկատում էր, որ դժբախտ է այն մարդը, որի իդեալը, կյանքի բովանդակությունն ու գիտակցության լրիվությունը գտնվում են ինչ-որ տեղ՝ իրենից դուրս: Դժբախտը միշտ բացակայում է. նա ոչ մի տեղ և երբեք ինքն իրեն ժամանակակից չէ: Ինքնին հասկանալի է, որ բացակայել կարելի է կա՛մ անցյալում, կա՛մ ապագայում, ինչը նշանակում է ապրել կա՛մ հիշելով, կա՛մ հուսալով¹³:

Բայց բանից պարզվում է, որ արևմտյան՝ մարդու հիշելու (անցյալ) և հուսալու (ապագա) մշակույթի բարոյական դաշտը ականապատ է ժամանակի հոսքը աստվածային սկիզբ ունի և հավերժորեն իշխում է կյանքի վրա: Ներկան առմիշտ ենթարկված է անցյալին, և անցյալով կանխորոշված է նաև ապագան: Անցյալ վերադառնալիս (հիշել) նրան սպասում են մեղսագործության անեծքն ու վտարումը, ապագա ձգտելիս (հուսալ)՝ յոթ պատուհասների մահախոսականը: Դատավճիռը դաժան է, և ամեն ինչ՝ կանխորոշված: Եվ այս ամենը այն պատճառով, որ ճակատագրին անհնազանդ մարդը չուզեց մնալ անգոյության մեջ և էկզիստենցիալ խռովություն բարձրացրեց: Ամուլ ժամանակներ ապրելու դեմ ընդվզող մարդուն փառաբանող Նիցշեն հիշելու և հուսալու մշակութային դաշտը ականազերծելու նպատակով առաջարկում էր վերադառնալ անցյալ և հիմնովին վերանայել մարդու երկրային կյանքի պատմության նախերգանքն ու բեկանել տրանսցենդենտալ ինչ-ինչ հանցանքի համար (մեղսագործություն) մարդուն ցմահ մեղք վերագրելու դատավճիռը: Քանի դեռ ներկան ենթարկված է անցյալին, գրում է Նիցշեն, քանի դեռ երկիրը համարվում է խելացնորների տուն, որտեղ անարդարության ու տառապանքի, թուլության և ուժի պատճառը վե-

¹² Տե՛ս **Ницше Ф.** О пользе и вреде истории для жизни // **Ницше Ф.** Сочинения в двух томах. Т. 1, М., 1996, էջ 177:

¹³ Տե՛ս **Кьеркегор С.** Понятие страха // **Кьеркегор С.** Страх и трепет. М., 1993, էջ 234-237:

րագրվում է ինչ-որ տրանսցենդենտալ հանցանքի՝ առաջին մեղսագործությանը, որտեղ մարդու պատմական հանգամանքները փոխարինվել են **մետաֆիզիկականով**, իսկ հաճույքի ձգտումը՝ **ցանկասիրությամբ**¹⁴, երբեք չենք վերստանա բանաստեղծականությամբ շենշող երկրային կյանքի բերկրանքը:

Բանալի բառեր – *կյանքի մշակույթ, խճանկարային մշակույթ, մշակութային հիփ-հիփ, մշակութային ինքնություն, պարսպ մարդ, բացակա մարդ, անգործություն*

ЭДВАРД АРУТЮНЯН – Человек отсутствующий: дилемма памяти и надежды. – В поисках осмысленного бытия современный человек превратился в экзистенциального путника и порой пытается найти себя вне происходящего «здесь и сейчас» – в прошлом или будущем. В первом случае он хватается за минувшее (уже сделал), во втором – за грядущее (сделаю потом). Человек с подобной жизненной позицией характеризуется в статье как «человек отсутствующий» – он не настроен на действие и живёт памятью или надеждой.

Ключевые слова – *культура жизни, мозаичная культура, культурный гибрид, культурная идентичность, человек бездельный, человек отсутствующий, бездействие*

EDVARD HARUTYUNYAN – Absent Man: the Dilemma of Memory and Hope. – In his way of searching for a meaningful life, modern man has become an existential traveler and sometimes tries to find himself outside the ongoing present of "now and here", in the past or in the future. In the first case he clung onto the past (already done), in the second case onto the future (will do it later). In the article a person with such a worldview is characterized as an "absent person", who does not have an intention to act and lives either by bethinking or hoping.

Key words: *culture of life, mosaic culture, cultural hybrid, cultural identity, otiose human, absent man, idleness*

¹⁴ Տե՛ս **Ницше Ф.** Сумерки идолов, или как философствуют молотом // **Ницше Ф.** Сочинения в двух томах. Т. 2, էջ 619: